

De la Compromisul Austro-Ungar și până la sfârșitul Primului Război Mondial (1867–1918). Epoca dualismului – memoria națiunii

Această epocă reprezintă perioada statului dualist al Monarhiei Austro-Ungare, înființat în baza Compromisului din anul 1867 între casa imperială a Austriei și cercurile regale ale Ungariei, care a durat până la sfârșitul Primului Război Mondial, mai precis până la unirea Transilvaniei cu România.

Construcții și constructori

Instituțiile și clădirile publice

Începând din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, extinderea orașului și diferențierea progresivă a societății a condus la lărgirea sectoarelor de servicii (educație, medicină, diferite ramuri economice), a instituțiilor de divertisment și culturale.

Din categoria construcțiilor bisericești, prima în ordine cronologică a fost renovarea turnului clopotniței Bisericii Romano-Catolice „Sfântul Mihail” în anul 1880. Inscripția din turnuleț precizează data și obiectul lucrărilor, conducătorii bisericești și laici ai parohiei, precum și maeștrii constructori: „Lăudat fie Isus Hristos! În numele Sfintei Treimi a unicului Dumnezeu. Acest turnuleț așezat în partea dinspre miazănoapte a mării biserici din piața parohiei și prevăzut cu așa-numitul «clopoțel al morții» a fost reparat și aproape complet renovat în anul 1880 după nașterea lui Hristos, sub administratorul general al bisericii, consilierul regal și primarul Simon Elek, administratorul Wolff János, proprietar de farmacie, membrul clujean al adunării romano-catolice și al Statusului din Transilvania, [...] membru al comitetului orașului, trezorerul Kontz János, negustor și membru al comitetului orașului, inginerul bisericii Heigel József, capelanii Fejér Manó și Zomora Dániel, statutul de paroh fiind neocupat. Meșteșugarii care au reparat turnulețul: Zsákó Elek și fiul său, Lajos, maeștrii dulgheri, Kovács Károly, maestru tinichigiu. La Cluj, în data de 11 august 1880. Urmașilor în chip de amintire”¹⁷⁷ [259].

Turnul clopotniței a necesitat noi lucrări de reparație după doi ani [261].

Deasupra altarelor Bisericii Franciscane au fost amplasate inscripții cu numele și stemele familiale ale acelor membri ai aristocrației care au ridicat și au finanțat renovarea altarelor respective, contribuții aduse de contele Csáki Zsigmond și de contesa Haller Katalin (1734 și 1885) [265], respectiv ale contelui Mikes István de Zabola (Zăbala) și ale lui Petki Rozália (1735 și 1886) [266]. O altă inscripție a menționat și lucrările de renovare a bisericii din anul 1912 [349].

Fondarea Comunității Evreiești Ortodoxe din Cluj, în anul 1883, a fost aniversată cu ocazia ridicării sediului comunității în 1892 [283]. Înființarea Cimitirului Evreiesc a fost sprijinită de Dov Segal, donația sa fiind recunoscută public cu prilejul deschiderii

¹⁷⁷ Inscripția comemorativă a fost păstrată în arhivele Parohiei Romano-Catolice „Sfântul Mihail”. Publicat de Sas 2009: 230.

portilor cimitirului. Traducerea inscripției în limba ebraică de pe placa memorială este următoarea:

„Donație urmașilor, se cuvine propovăduit că binefacerea celor drepti le înmulțește zilele.

Dov, maestrul și învățătorul nostru cunoscut și slăvit cu mare recunoștință, fiul stimatului Schmuël Segal Rosenberger, care poartă numele de Edler von Gyalu, să îi fie viața dragă și de durată lungă, a donat patru sute de arginți [?] pentru cumpărarea cimitirului.

De aceea, întru amintirea sa veșnică și în chip de mulțumire îi înscriem, cu condeul de fier, numele întru glorie bărbatului drept și cu sufletul nobil, pentru a demonstra generațiilor viitoare căpătâiul cinstei.

Spre marea durere a Hevrei, vechiul cimitir s-a umplut de morminte, dar moartea a intrat pe geam în casele noastre și am început deja să ne tânguim, cu inimile frânte, după o bucată de pământ. Chevra-Kadischa fiind însă săracă și lipsită de bani, nu a reușit să adune forțele necesare pentru cumpărarea unui lot, gândurile îi erau pline de griji și nu și-a găsit pacea până când generosul Dov Segal nu s-a ridicat spre alinarea suferinței din inimile fraților și nu a donat patru sute de șecheli din bunătate. În anul «donăției care salvează de la moarte» [1895].

Chevra-Kadischa din Klausenburg [Asociația Sfântă din Cluj]¹⁷⁸ [288]

Clădirea de pază a Cimitirului Kalandos din str. Crișan (Kismező) a fost construit în anul 1903 de două asociații (funerare) Kalandos [327].

Biserica Reformată din Orașul de Sus a construit Biserica cu Cocoș. Placa memorială a construirii i-a menționat pe arhitectul Kós Károly și pe demnitari bisericești [351].

Inscripțiile și plăcile memoriale de pe pereții școlilor și ai altor instituții de învățământ și de cercetare au immortalizat personalitățile fondatoare sau finanțatoare, au ilustrat structurile de putere existente, respectiv au numit constructorii și inginerii care au condus și au realizat lucrările de construcție sau de renovare.

Placa memorială a Seminarului „Sfântul Iosif–Báthory–Apor” i-a comemorat pe cei doi fondatori, principele Báthory István și contele Apor István, absolvent al școlii, la o distanță de mai multe secole [262]. Inscripția de pe placa memorială în amintirea ridicării Institutului de Anatomie Patologică a evidențiat personalitățile implicate considerate a fi cele mai importante: „Construit în timpul domniei regelui Francisc Iosif I, sub prim-ministrul Tisza Kálmán de Borosjenő [Ineu] și sub ministrul cultelor și instrucțiunii publice Trefort Ágoston, conform planurilor lui Hauszmann Alajos, profesor al Universității Tehnice, cu colaborarea directorilor Institutului, dr. Genersich Antal, dr. Davida Leo și dr. Belky János, în anul 1888” [272]. Vila Lechner, care a funcționat mai târziu ca și clinică de neurologie și psihiatrie, a fost construită în anul 1900 [301].

În anul 1873, Kelemen Benjámín a înființat un spital bisericesc unitarian [253]. Institutul Surdomuților a fost deschis în anul 1893: „Înființată din filantropie, întru ajutorarea surdomuților amărâți, din donații publice. Prima donație caritabilă a fost făcută de Alteța Sa imperială și regală Francisc Iosif I. Ideea înființării a fost a orașului liber regal al Clujului, sub ministrul regal maghiar al cultelor și instrucțiunii publice, răposatul Trefort Ágoston. Construită pe vremea prim-ministrului regal maghiar Werkerle Sándor, cu sprijinul ministrului regal maghiar al cultelor și instrucțiunii publice

178 În baza traducerii în limba maghiară a lui Bánay Viktória.

Csáky Albin, sub comitele suprem, contele Béldi Ákos, și primarul Albach Géza. Aface-urile Institutului și colectarea donațiilor au fost conduse de Szalai Imre, consilier ministerial și referent al orașului, și de Szvacsina Géza, consilier al orașului” [287].

Noua clădire a Academiei Comerciale din Cluj a fost inaugurată în data de 20 noiembrie 1887. Placa memorială în amintirea construcției a fost dezvelită cu aceeași ocazie festivă, cu inscripția: „Acest palat a fost ridicat în timpul domniei regelui apostolic al Ungariei Francisc Iosif I, sub patronatul ministrului cultelor și instrucțiunii publice, dr. Trefort Ágoston, în vederea cultivării și propagării științelor comerciale, în baza planurilor lui Maetz Frigyes, prin munca unor meșteșugari clujeni, din «Fondul Comercial al Transilvaniei» și cu sprijinul orașului regal liber Cluj, de Comisia de supraveghere a Academiei Comerciale, în anul 1886” [271].

Clădirea Muzeului de Industrie și a Școlii Profesionale Industriale „I. Ferenc József” a fost inaugurată în data de 27 martie 1899. După proiectul plăcii memoriale, clădirea „s-a edificat pentru formarea profesională pentru industrie și dezvoltarea orașului Cluj de către comunitatea orașului regal liber Cluj” [297].

Clădirea Colegiului Unitarian a fost ridicată în anul 1901. Cele două plăci comemorative amintesc numele episcopului care a inițiat construcția, al suveranului țării, al ministrului cultelor și instrucțiunii publice, precum și pe cel al arhitectul care a realizat-o [305–306].

Noua clădire a Colegiului Reformat a fost finalizată în anul 1902 [322].

Ridicarea clădirii principale a Universității „Ferenc József” reprezintă cea mai importantă lucrare de construcție din domeniul educației din acea epocă. Universitatea, înființată în anul 1872, a adoptat numele împăratului în 1882. Scena redată prin grupul statuar de pe fațada clădirii finalizate în anul 1902 reprezintă actul de înființare a universității, în cadrul căruia suveranul, în picioare în fața tronului său, înmânează diploma de înființare personajelor alegorice reprezentând diferitele facultăți ale Universității [318]. „În colțurile ferestrelor largi ale aulei, în stânga, se află două figuri care simbolizează științele naturii, la fereastra din mijloc, întruchipările simbolice ale literelor și istoriei, iar la dreapta, două personaje ce reprezintă aritmetica și dreptul.” (Szabó D. 1903: 36–37) Placa memorială amplasată după intrare redă în baza demersului ilustrat deja prin exemplele anterioare ierarhia de putere: „Această clădire a fost construită în timpul domniei regelui apostolic Francisc Iosif I, în perioada 1893-1902. A fost finalizată pe vremea prim-ministrului Széll Kálmán, a ministrului cultelor și instrucțiunii publice Wlassics Gyula, a secretarului de stat Zsilinszky Mihály și a rectorului Schilling Lajos, pe baza planurilor arhitecților Meixner Károly și Alpár Ignác, cu colaborarea președinților consiliului de construcție Kranitz Ágost și Davida Leó” [319]. Clădirea Bibliotecii Universitare a aceleiași instituții a fost predată în anul 1909, an în care au fost dezvăluite și plăcile memoriale din foaierul clădirii [344–345].

Casa Învățătorilor a fost inaugurat în anul 1904 [332].

Din rândul celorlalte clădiri publice, Abatorul Comunal a fost fondat în anul 1887 [268], Curtea de Apel [320–321], clădirea gării [310] și Spitalul Național Carolina au fost finalizate în anul 1902. În mijlocul ultimului ansamblu de clădiri a fost amplasată o placă memorială cu numele personalităților publice considerate a fi cele mai importante: „Acest grup de clădiri ale Spitalului Național Carolina, aparținând de Universitatea «Ferenc József», precum și cel din partea de sus (psihiatric și neurologie), au fost ridicate pe vremea domniei lui Francisc Iosif I, a prim-ministrului Bánffy Dezső, urmat

de Széll Kálmán, a ministrului cultelor și instrucțiunii publice dr. Wlassics Gyula și a consilierului de stat pentru culte și instrucțiune publică dr. Zsilinszky Kálmán, în perioada 1897–1902, conform planurilor arhitecților Korb Flóris și Giergl Kálmán. Lucrările de impermeabilizare și de amenajare a solului au fost planificate și conduse de inginerul-șef constructor regal Dicsőfy Béla. Președintele consiliului de construcție: dr. Leövey Sándor, consilier ministerial pentru culte și instrucțiune publică, urmat de consilierul de cabinet dr. Tóth Lajos; membri: Szukováty István, urmat de Pap Elek, consilieri de cabinet ai ministrului de finanțe, precum și profesorii universitari titulari dr. Brandt József, dr. Purjesz Zsigmond, dr. Lechner Károly, dr. Szabó Dénes, dr. Hoor Károly și dr. Marschalkó Tamás, respectiv directorul spitalului, dr. Engel Gábor. Notar: dr. Szász Károly nepotul, consilier de cabinet ministerial” [313]. Prima Societate Maghiară de Asigurări Generale și-a finalizat construirea sediului în anul 1905 [333].

Șirul instituțiilor și al clădirilor dedicate culturii și divertismentului începe cu înființarea Societății Maghiare de Cultură din Transilvania (Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület) în anul 1885 și cu ridicarea sediului acesteia în 1891 [278–279]. Clădirea Cazinoului din Cluj a fost finalizată în anul 1890 [277]. Noua clădire a Teatrului Național a fost construită în anul 1905 [334].

Dintre construcțiile de la începutul secolului ale meșteșugarilor s-a păstrat amintirea celei realizate de breasla cizmarilor în anul 1920 [311–312], respectiv a firmei de instalații și canalizare Törzs și Ormai, din anul 1905 [335].

Case de locuit

În continuarea tradiției din secolele anterioare, aristocrația și burghezia clujeană obișnuiau să își marcheze construcțiile prin inscripții și plăci comemorative care precizau anul finalizării construcției și identitatea proprietarului.

Benkő Szász Mócsi și Udvari Mária și-au datat realizarea și au immortalizat propria persoană în 1872 [252], S. J. în 1881 [260], Páll Sámuel și Szakmáry Nagy Zsuzsánna în 1889 [273], Rucska Lajos [280], respectiv H. B. și M. I. (Hory Béla și soția sa, Magyaril lon) în 1892 [282], iar dr. Török Imre de Márkosfalva (Mărcașu) în 1898 [294].

Maetz Frigyes a proiectat o clădire în anul 1889 [274], contesa Rhédey Stefanie, soția lui Wesselényi István, a reconstruit o casă de locuit în 1892 [281]. Lucrările de construcție a Palatului Széky s-au desfășurat în 1893 [286], iar casa Bánffy a fost „construită de baronul Bánffy József Jenő de Losonc (Lučenec), membru pe viață al Camerei Magnaților, în anul 1900” [314, 315]; aceeași familie a ridicat o nouă clădire în 1904 [329]. De asemenea, în 1903 s-au desfășurat lucrări de construcție în strada Honvéd (Calea Dorobanților) [326], și în anul 1904, în Piața Széchenyi (Piața Mihai Viteazul) [330] și avem informații și despre lucrări de construcție desfășurate de cetățenii orașului în anii 1907 și 1911 [341, 347].

Printre similitudinile de conținut și retorice între plăcile comemorative ale construirii clădirilor publice în sensul larg și cele ale caselor de locuit regăsim datarea realizării, precum și respectarea și redarea ordinii și a structurii ierarhice de putere. Pe lângă beneficiarii construcțiilor și proprietari, persoana realizatorilor intră în prim-plan în ambele cazuri. Diferența dintre plăcile comemorative ale clădirilor publice și cele ale caselor de locuit constă în faptul că prima categorie introduce în memoria

locală conducătorii societății de la nivelul național și conducătorii lucrărilor de construcție (suveranul țării sau episcopul; prim-ministrul, miniștri; rector; director; arhitect principal, inginer etc.) [258, 271–272, 305–306, 313, 319, 344], în timp ce categoria a doua evidențiază segmentul local al societății și muncitorii (proprietar, proiectant, dulgher, zidar etc.) [265, 274, 281, 314–315, 348].

Amintirea celor răposați

În secolul al XIX-lea, înmormântarea în cadrul bisericilor și monumentele comemorative dedicate celor decedați scad în importanță din punct de vedere numeric. Inscripțiile funerare din această epocă sunt fără excepție în limba maghiară. Acestei categorii îi aparține epitaful lui Molnos Dávid, „profesor unitarian și notar general” (1836), și al soției sale, Székely Borbára (1869), din clădirea Bisericii Unitariene [250], precum și piatra funerară din biserica parohiei din Cluj-Mănăstur a lui Keserő Mózes, „episcop de Arbe [Rab], canonic lector de Gyulafehérvár [Alba Iulia], abate de Kolozsmonostor [Cluj-Mănăstur], consilier regal, referent al Consiliului Director Romano-Catolic din Transilvania” (1874) [254], piatra funerară ridicată în amintirea parohului Pakó János de rudele sale (1887) [267], precum și cea ridicată pentru Darvas Anna, soția lui Rafain Jakab (1892) [285]. Cei răposați au fost înmormântați aici din cauza legăturilor din timpul vieții cu locurile respective.

Faptul că înmormântarea în cadrul spațiilor interioare (cu caracter sacral) ale orașului nu a mai exercitat o asemenea atracție simbolică asupra conducătorilor bisericești și laici se explică și prin creșterea prestigiului cimitirului central al orașului, Házsongárd.

Cultul personalităților

Cultul suveranilor

În planul local sau în cel al comunității, efectele exercitate de faptele suveranilor și de evenimentele asociate cu personalitatea acestora s-au manifestat prin gesturi de comemorare. Monumentele instalate în spațiul public reprezintă, pe de o parte, rezultatul unor inițiative individuale, pe de altă parte, cel al unor apeluri și ordine publice.

În vederea consolidării cultului personalității suveranilor, în anul 1879 a fost inițiată o campanie de plantare de arbori în întregul imperiu. Prilejul concret pentru această acțiune l-a constituit nunta de argint a împăratului și regelui Francisc Iosif I și a reginei Elisabeta. Grădinarul principal Zobázt Ferenc a ridicat o movilă de pământ pe Promenadă, în vârful căreia comitele suprem, contele Esterházy Kálmán, a plantat doi arbori: „Prima lucrare realizată de grădinarul actual a fost așa-numita movilă regală de pe promenadă, deoarece, cu ocazia nunții de argint a Maiestăților Lor, săditul arborilor a fost adus la ordinea zilei în întreaga țară. Astfel, a fost ridicată și această movilă de pe promenadă, în vârful său fiind pusă o piatră ce marchează anul 1879 și plantați în mod festiv, de comitele suprem, contele Esterházy, cei doi copaci care au rămas acolo

până astăzi” (Kóváry 1886: 29). În piatra menționată a fost săpată data aniversării: „24 aprilie 1879” [258].

În preajma vizitei din anul 1887 al împăratului și regelui Francisc Iosif I s-a dezvelit un bust în curtea universității [269]. Placa memorială în amintirea vizitei a fost amplasată pe balconul casei sale la inițiativa guvernatorului care l-a găzduit: „Maiestatea Sa regele Francisc Iosif I a locuit în această casă între 23 și 25 septembrie 1887, timp în care a fost găzduit de proprietarul casei, baronul Bánffy György de Losonc [Lučenec]” [270]. Bustul suveranului a fost ridicat în foaierea clădirii centrale a Universității care i-a purtat numele, cu ocazia aniversării a 25 de ani de la înființarea acestei instituții, în 1898 [296]. De asemenea, ministerul și curtea îi acordă muzeului de pe malul Someșului, inaugurat în data de 26 martie 1899, permisiunea de a adopta denumirea de Muzeul Industrial „I. Ferenc József” tocmai în amintirea vizitei imperiale.

Vestea asasinării reginei Elisabeta a stârnit un val de compasiune în cadrul întregii societăți maghiare. În urma evenimentului, stereotipia reginei frumoase, pline de bunătate, populare, care a iubit în mod deosebit poporul maghiar s-a întărit și a fost asociată oarecum și cu figura Sfintei Erzsébet a Ungariei. În amintirea reginei au fost organizate și la Cluj festivități funerare și adunări publice festive și s-au rostit discursuri comemorative în diferite contexte (spre exemplu, cu participarea istoricilor Márki Sándor, Szádeczky Lajos și Kóváry László). În scurt timp cultul reginei a fost introdus prin lege (Legea XXX. 72 din anul 1898).

Orașul s-a implicat de timpuriu în cultivarea amintirii reginei. Pe Promenada Mică (Kissétatér) au fost plantați trei stejari piramidali și într-un bloc de granit a fost săpată inscripția: „Arborii memoriali ai reginei Elisabeta [de Wittelsbach]” (1899) [300]. În data de 16 iunie 1901 bustul reginei a fost ridicat pe latura sudică a Cetățuiei (Fellegvár) [303], deasupra promenadei amenajate în amintirea sa, care i-a purtat numele. Statuia realizată de Stróbl Alajos a reprezentat donația soției intendentului de teatru Bölöny József. Suma necesară pentru postamentul statuii, proiectat de arhitectul Pákei Lajos, a fost adunată din reprezentarea operei *Roland mester (Maestrul Roland)* a lui Zichy Géza la Teatrul Național. În cadrul festivității de inaugurare, Ditrói Nándor a recitat poemul lui Felszegi Dezső, scris special pentru această ocazie, cu titlul *Oltár a Fellegváron (Altarul de pe Cetățuie)*. Monumentul comemorativ a fost dezvelit de primarul Szvacsina Géza.¹⁷⁹

Amintirea reginei Elisabeta a fost păstrată și în alte figuri ale memoriei, printre care Erzsébet-fürdő (Baia Elisabeta), Erzsébet szálló (Hotelul Elisabeta), Erzsébet út (Calea Elisabeta), Erzsébet sétaut (Aleea Elisabeta), Erzsébet-híd (Podul Elisabeta), Erzsébet-park (Parcul Elisabeta), Erzsébet-ház (Casa Elisabeta).

Pe lângă instalarea de monumente comemorative, cultul suveranilor a fost întreținut și prin intermediul unor măsuri care au ridicat zilele de naștere ale acestora la statutul de sărbătoare publică. De ziua de naștere a regelui (18 august), din ordinul primarului, orașul era împodobit în fiecare an cu steaguri. În ajunul sărbătorii localitatea era iluminată festiv și se cântau serenade în cinstea marilor demnitari ai orașului și a parohului, urmate de reprezentarea festivă organizată la teatru. A doua zi (în ziua de naștere propriu-zisă), în fața cazarmii era oficiată o slujbă religioasă pentru militari, iar în biserica din Piața Centrală, o altă slujbă sfântă, cu colaborarea corurilor locale.

179 Pentru comemorarea evenimentului, vezi *Emlékkönyv...* 1906: 176–184.

Aceluiași cult al personalității suveranului îi este asociată, parțial, și ridicarea statuii Străjerului Carpaților (Kárpátok Őre), realizată în amintirea luptelor eroice și a victimelor Primului Război Mondial [352]. Opera lui Kolozsvári Szeszák Ferenc, realizată din donația latifundiarului Lyka Döme, a fost inaugurată în data de 18 august 1915, cu ocazia aniversării de 85 de ani a împăratului. Publicul a avut posibilitatea de a bate cuie simbolice în statuia din lemn, din prețul cărora au fost ajutate văduvele și orfanii celor plecați în război. Funcțiile specifice a monumentului erau prilejuirea unor donații caritabile, dezvoltarea și exploatarea implicării populației în război, respectiv reprezentarea victoriei în războiul în desfășurare.

Organizarea cultului suveranilor maghiari a însemnat, în această epocă, spațializarea memoriei regelui Matia și a principelui Bocskai István. Locul nașterii regelui Matia a fost marcat din donația împăratului și regelui Francisc Iosif, care a onorat orașul prin vizita sa.¹⁸⁰ Astfel, pe lângă istoria casei natale, inscripția a immortalizat și persoana „donatorului mărinimos”. În cuvintele textului plăcii comemorative: „În această casă s-a născut, în 27 martie 1443, Matia cel Drept, fiul lui Hunyadi János și al lui Szilágyi Erzsébet. Grația marelui rege a scutit casa natală de orice împovărare. Principele Transilvaniei Rakóczi György al II-lea a întărit privilegiile acestei case. Regele nostru apostolic Francisc Iosif I a onorat-o cu vizita sa în 23 septembrie 1887 și, printr-o donație mărinimoasă, a avut grijă să fie însemnată pentru veșnica pomenire. Vestitoare a pioșeniei și a stimei, această placă comemorativă a fost amplasată de orașul liber regal al Clujului pe casa natală a celui mai mare fiu al său. 1888. Proiectată de Pákei Lajos și de Zala György. Turnată de fiii lui Turbain Károly” [276].

Festivitatea a început cu slujba festivă organizată în biserica din Piața Centrală. După intrarea invitaților, marii demnitari și aristocrația de nivel național și local, slujba religioasă a fost oficiată de episcopul Lönhárt Ferenc. Corul a cântat *Missa* lui Schubert. După slujba religioasă mulțimea s-a deplasat la placa memorială pe strada împodobită cu steaguri în semn de sărbătoare. Menținerea ordinii a fost încredințată membrilor Clubului Athletic și pompierilor. Majoritatea bărbaților s-a îmbrăcat în portul tradițional maghiar de sărbătoare (*díszmagyar*). *Marșul lui Hunyadi (Hunyadi-induló)*, interpretat de orchestra armatei, a fost urmat de varianta pusă pe muzică a poemului *Szózat (Cuvântare)*, cântată de corul orașului. După cuvântarea deputatului Hegedűs Sándor, Jókai Mór și-a recitat oda scrisă pentru această ocazie, *Korvin Mátyás király (Regele Matia Corvin)*. Hegedűs Sándor i-a încredințat placa memorială dezvelită primarului Albach Géza, ministru regal, al cărui discurs a fost urmat de imnul național (*Himnusz*) în interpretarea corului orașenesc și de *Marșul lui Rákóczi (Rákóczi-induló)*, cântat de orchestra armatei.

La masa festivă organizată la Poligon au participat ca invitați de onoare ministrul agriculturii, contele Szapáry Gyula, deputatul Hegedűs Sándor, episcopul catolic Lönhárt Ferenc și cel reformat Szász Domokos, precum și scriitorul Jókai Mór. Evenimentul a fost acompaniat de orchestra armatei.

180 Referitor la aspectul neglijat al clădirii și la lipsa oricărui semn comemorativ, Kőváry László a observat cu mâhnire: „Cu toate că orașul arată pietate față de clădire, nu putem să nu ne amințim că deasupra colibeii lui Romulus, romanii au ridicat Capitolul, iar în locul casei distruse a lui Cicero, templul libertății” (Kőváry 1866: 303, 1892: 303; autorul descriesese deja acest lucru în ediția din 1852).

Ziua s-a încheiat cu un spectacol festiv de teatru, în cadrul căruia orchestra armatei și cea a conservatorului de muzică au interpretat uvertura operei *Hunyadi*, după care E. Kovács Gyula, actor celebru în epocă, a recitat oda scrisă de Jókai. Spectacolul a continuat cu reprezentația dramei lui Bródy Sándor, scrisă cu această ocazie, intitulată *Mátyás király Kolozsvárt (Regele Matia la Cluj)*. Încasările spectacolului au fost donate fondului pentru întreținerea statuii lui Matia.¹⁸¹

Placa memorială instalată pe casa natală a lui Bocskai István a evocat amintirea înțelegerii încheiate între principe, împăratul austriac și regele maghiar Rudolf: „Aici s-a născut principele Bocskai István. Amintirea sa a fost comemorată cu pietate de cele trei biserici protestante clujene, la al treilea Centenar al Păcii de la Viena, în data de 20 mai 1906. Placa memorială a fost ridicată de familia Reményik” [336]. În perioada Dualismului Austro-Ungar contemporanii au avut impresia că descoperă o paralelă istorică în evenimentul comemorat, care asigură drepturi și privilegiile constituționale și confesionale. Cultul personalității principelui a fost păstrat în special de către hoștezenii clujeni, ca „descendenți ai haiducilor”. (În același an, o piață a orașului a primit numele principelui.)

Cel mai important eveniment al epocii, din punctul de vedere al actelor comemorative, a fost ridicarea grupului statuar Matia Corvin [317]. Festivitățile milenare¹⁸² au impus necesitatea elaborării unei interpretări naționale a secolelor trecute și a trecutului istoric acumulat. În urma unor pregătiri îndelungate (concursul pentru realizarea statuii fiind lansat în anul 1893), depunerea festivă a pietrei de temelie a fost organizată în anul aniversării milenare, în data de 30 septembrie 1896, cu participarea ministrului apărării Fejérváry Géza, reprezentant al regelui Francisc Iosif.¹⁸³ Diploma acordată la depunerea pietrei de temelie a justificat actul de pietate și obligația națională a producerii memoriei. Iată un fragment din textul diplomei: „Fie această piatră fundamentul de neclintit a statuii memoriale ce se va ridica aici peste puțin timp merită să ateste, pe de o parte, că orașul liber regal al Clujului păstrează cu pietate amintirea regelui ca fiind cel mai mare fiu al orașului, iar pe de altă parte, să ofere exemplul acelor opere prin care fiii acestei patrii au ținut să immortalizeze amintirea anului milenar. Totodată să fie această statuie unul dintre monumentele eterne ce propagă măreția și gloria trecutului nostru și să încânte astfel inima tuturor fiilor credincioși ai patriei, îndeplinindu-și menirea măreață cât timp maghiarii vor trăi pe aceste meleaguri. Cluj, în ziua 30 a lunii septembrie din anul 1896” (*A Mátyás-szobor... 1896*).¹⁸⁴

Pe parcursul lucrărilor de amenajare a pieței din anul 1899, coloana memorială ridicată în amintirea vizitei suveranilor (Ștatuia) a fost mutată [298]. Pe lângă argumentul estetic, conform căruia în spațiul nou amenajat și extins nu se pot impune corespunzător două monumente, actul poate fi interpretat și ca înlocuire a unui seg-

181 Informațiile provin din ziarul local: *Kolozsvár*, Anul III, Nr. 202, 2 septembrie 1889, *Kolozsvár*, Anul III, Nr. 203, 3 septembrie 1889.

182 Despre festivitățile milenare clujene, vezi Jakab 2015.

183 Mai pe larg despre evenimentul festiv și ridicarea statuii: G. Nagy L. *Íntocm.* 1902: 54–64.

184 Alte detalii: Kóváry 1897: 171, Fekete Nagy 1902: 315, Gaal 2001d: 247, Sas 2009: 60. Prezenței reprezentantului regelui i-au mai fost asociate și alte evenimente de importanță simbolică. În urma amplasării festive a pietrei de temelie, a fost sfântit și steagul orașului, realizat pe baza planului lui Pákei Lajos (Kóváry 1897: 171; Gaal 2001b: 403, 2001d: 247–248), respectiv a fost pusă piatra de temelie a Muzeului Tehnologic și Industrial „Ferenc József” (Gaal 2001d: 248).

ment al trecutului. Potrivit propriei mele interpretări, este vorba despre substituirea simbolică a amintirii împăraților austrieci cu memoria națională. Sub semnul acestei schimbări, piața reconstruită a fost redenumită Mátyás király tér (Piața Regele Matia) în anul 1899.

Grupul statuar realizat în anul 1902 din donații publice a fost inaugurat în data de 12 octombrie. Arhiducele, miniștrii și membrii parlamentului au avut parte de o primire festivă în ajunul evenimentului. Societatea Literară din Transilvania (Erdélyi Irodalmi Társaság) s-a întrunit într-o ședință festivă în sala mare a Colegiului Unitarian. După discursul inaugural susținut de președintele Szamosi István, Tompa Kálmán a recitat oda lui Felszeghy Dezső. Deputatul Bartha Miklós a rostit o cuvântare memorială despre Matia ca rege național,¹⁸⁵ după care secretarul Csengeri János a lecturat poemul compus de Szabolcska Mihály pentru această ocazie. Actrița Jankó Abigél a recitat poemul lui Jókai scris cu prilejul inaugurării plăcii comemorative din anul 1889. În sfârșit, Jókai Mór a ținut un discurs despre amintirea regelui Matia.

În ziua inaugurării monumentului, regele a fost reprezentat de arhiducele Joseph August. Evenimentul a avut loc în prezența a aproape întregului guvern sub conducerea prim-ministrului Széll Kálmán. Camera superioară a fost prezidată de contele Csáki Albin, iar camera reprezentanților, de contele Apponyi Albert. Potrivit relatării contemporane, la evenimentul de importanță națională au mai participat „banul Croației, reprezentanții comitatelor, orașelor și institutelor științifice, astfel încât Piața Matia din Cluj, balcoanele caselor, ferestrele și acoperișurile au fost ocupate de aproape tot atâtea persoane câte l-au ales rege pe Matia în 1458”.¹⁸⁶ După slujba religioasă festivă, celebrată de contele Mailáth Gusztáv Károly, episcop romano-catolic, corurile reunite ale orașului au cântat mulțimii adunate în fața grupului statuar poemul *Szózat (Cuvântare)*. După discursul inaugural al prim-ministrului Széll Kálmán, arhiducele Joseph a dat, în numele regelui, ordinul pentru dezvelirea statuii, în timp ce clopotele au salutat evenimentul în întregul oraș, iar armata a tras 24 de salve de tun pe Cetățuie (Fellegvár). Corul a intonat imnul național (*Himnusz*), iar arhiducele a examinat monumentul, ghidat de sculptorul Fadrusz János. În calitatea sa de președinte al comitetului statuii, Hegedűs Sándor a predat opera primarului Szvacsina Géza. La final, corurile reunite ale Clujului și orchestra militară au interpretat compoziția lui Szöllősy Attila *Mátyás király emléke (Memoria regelui Matia)*.¹⁸⁷

Acest grup statuar ce domină piața centrală a orașului reprezintă un monument al trecutului plin de victorii, încărcat de glorie și independent. Regele Matia, suveranul biruitor, stă maiestos în șaua calului și primește omagiile căpeteniilor săi, care strigă „Vivat!”, în mâinile și la picioarele generalilor se află steaguri turcești, germane, vienezze, bosniace, cehe și morave, poloneze și moldovene, capturate în bătăliile câștigate. În cadrul mesei festive, istoricul Szádeczky Lajos a dat și nume figurilor secundare ale

185 Discursul a fost publicat în numărul festiv al ziarului *Ellenzék*, Anul XXIII, Nr. 234, 12 octombrie 1902, 1.

186 Mátyás király emléke ünneplése [Sărbătorirea memoriei regelui Matia]. *Erdélyi Múzeum*, Anul XIX, Nr. 8 (1902), 418. Cotidianul *Ellenzék* a publicat lista completă a invitațiilor: *Ellenzék*, Anul XXIII, Nr. 234, 12 octombrie 1902, 2–3.

187 Programul festivităților: *Történelmi Lapok*, Anul VIII, Nr. 1 (1902), 15–16; *Ellenzék*, Anul XXIII, Nr. 233, 11 octombrie 1902. Relatarea evenimentelor: *Ellenzék*, Anul XXIII, Nr. 234, 12 octombrie 1902, 2–3.

ansamblului monumental, la solicitarea sculptorului Fadrusz János, ele fiind identificate cu generalul Magyar Balázs, căpitanul Țării de Sus (Felvidék), banul Croației și al Slavoniei, ulterior voievod al Transilvaniei, Kinizsi Pál, învingătorul turcilor, comitele Timișului, palatinul Szapolyai István, guvernatorul Sileziei, mai târziu al Vienei și al Austriei, comitele suprem al Szepesului, respectiv generalul Báthory István, voievodul Transilvaniei.¹⁸⁸ În contextul mesajului transmis de monumentul național, regele reprezintă Ungaria, în timp ce personajele secundare, reprezentanții diferitelor ținuturi ale țării, simbolizează națiunea, iar steagurile, țările învinse și popoarele supuse. Exprimarea exclusivistă de acest tip a memoriei naționale este rezultatul atmosferei generale a epocii.

După încheierea festivităților, arhiducele a inaugurat Muzeul Societății Carpatine Ardelene (Erdélyi Kárpát-Egyesület) amenajat în casa natală a regelui Matia și a inaugurat drapelul societății dedicat reginei Elisabeta. În continuare, ministrul cultelor și instrucțiunii publice Wlassics Gyula a inaugurat expoziția Societății de Artă Ardelene (Erdélyi Szépművészeti Társaság). A doua zi, același ministru, împreună cu ministrul justiției, Plósz Sándor, a inaugurat și noile clădiri ale Universității „Ferenc József” și Palatul de Justiție. (Plăcile comemorative ale lucrărilor de construcție respective au fost dezvelite cu același prilej festiv.) Ziua s-a încheiat la Palatul Reduta, cu inaugurarea drapelului Asociației Comercianților Mici și Mijlocii (Kis- és Középkereskedők Társulata), realizată cu concursul soției lui Hegedűs Sándor. Cu alte cuvinte, evenimentului comemorării trecutului i-au fost suprapuse actele de inaugurare ale instituțiilor culturale și științifice dedicate prezentului și viitorului. La rândul său, și retorica epocii a fost receptivă față de această interpretare simbolică: pe de o parte, regele a fost un susținător al științelor și artelor, pe de altă parte, în timp ce trecutul se poate mândri cu acte de vitejie și eroism, prezentul și viitorul își poartă războiul în domeniile și cu armele științelor și ale artelor.

Festivitatea și cultul regelui Matia au fost sprijinite și prin alte figuri ale memoriei, printre care întrunirile festive ale unor asociații, școli și facultăți, publicarea și prezentarea unor cărți poștale și volume memoriale (Kovács–Szabó ed. 1902, Márki ed. 1902, Perl 1902), diferite expoziții istorice¹⁸⁹ etc.

Nu în ultimul rând, festivitățile de dezvelire au oferit o ocazie de autoreprezentare și societății orașului (instituții, magistrați), guvernului (arhiduce, miniștri, deputați), corpului legislativ, clerului (episcopi) și instituțiilor de nivel național (societăți, asociații, cazinouri). În același timp, festivitățile au ocupat spațiul mai larg al orașului (biserici – slujbe festive și tragerea clopotelor; sediile asociațiilor și teatrul – spectacole; strada și casele particulare – drapele, iluminat festiv, serenade etc.).

188 Istoricii au confirmat cele prezentate în opera sa: Szádeczky 1902: 415.

189 Expozițiile în amintirea evenimentelor din anul 1849, a lui Kossuth și a regelui Matia, organizate de Muzeul Național de Istorie și de Relicve (Országos Történelmi és Ereklye Múzeum).

Cultul personalităților cu o funcție în viața politică, socială și culturală

Pe lângă cultul împăraților, al regilor și al principilor, în epoca studiată și-a făcut apariția, ca un conținut nou al actelor comemorative, amintirea omului de știință, a artistului, a eroului și a cetățeanului care își dedică eforturile comunității sale.

Dieta Transilvaniei întrunită la Turda în anul 1568 a proclamat, pentru prima dată în istoria Europei, libertatea conștiinței și toleranța religioasă pentru cetățenii Transilvaniei. Potrivit tradiției locale, după ce s-a întors de la adunare, reformatorul Dávid Ferenc a folosit un bolovan ca tribună de la care a convertit o mare parte dintre locuitorii Clujului la noua religie unitariană.¹⁹⁰ „În 1868, anul în care și-a sărbătorit jubileul de 300 de ani, Biserica Unitariană a considerat oportun să aducă acea piatră rotundă lângă clădirea bisericii și să o depună în grădina acesteia.” (Rezi 1979: 168) Funcția comemorativă a bisericii („legenda demnă de crezare”) a fost legitimată și de contextul sacral. În 1884, piatra a fost prevăzută cu următoarea inscripție:¹⁹¹ „Potrivit tradiției, Dávid Ferenc a susținut de pe această piatră din colțul străzii Torda [Turda], în anul

190 Iată evenimentele în relatarea unei istorii din 1734 a orașului: Dávid Ferenc, „după cum se spune, s-a urcat pe o piatră rotundă, care acum se află în colțul de pe partea cealaltă al străzii Torda [Turda], și a predicat îndelung de pe ea, astfel încât, în aplauzele aprobatoare ale oamenilor care îl ascultau, și chiar ale primului preot al orașului de atunci, Helti sau Heltai Gáspár, l-au dus la marea biserică [...] și acolo i-au oferit amvonul. Astfel a convertit întregul oraș la religia sa și a fraților și surorilor sale, care, după disputa de la Gyulafehérvár [Alba Iulia], a fost numită unitariană” (Márkos ed. 1944: 39).

După cum apare în istoria Bisericii Uniatriene a lui Székely Sándor: „Întors de la adunare, Dávid Ferenc a început să proclame poporului religia unitariană și, potrivit legendei demne de crezare, a ținut o predică la colțul străzii Torda [Turda] din Cluj, de pe o piatră rotundă. Poporul l-a purtat pe umeri pe oratorul iubit până în biserica cea mare din piață, care aparținuse până atunci luteranilor, și întregul Cluj s-a convertit la religia unitariană” (Székely 1840: 62. Cronica contemporană faptelor mai este citată și de Grandpierre 1936: 23).

Istoricul Szilágyi Sándor notează: „cuvântarea înfocată a lui Dávid Ferenc i-a convertit pe foarte mulți. [...] în 1567, el s-a suit pe o piatră rotundă din colțul străzii Torda [Turda] din Cluj, în locul unde azi stă coloana, și a început să proclame înflăcărat noua doctrină. Poporul, captivat de puterea cuvântării sale, a purtat pe umeri preotul de curte în biserica cea mare din piață, care era pe atunci a luteranilor [...]” (Szilágyi 1848a: 29).

În cadrul biografiei sale redactate de Jakab Elek, întâmplarea apare în felul următor: „cea mai grăitoare dovadă pentru succesele din acel an ale lui Dávid F. și ale fraților săi de religie este însă amintirea entuziasmantă a unei întâmplări povestite din generație în generație, vie încă și astăzi în inimile tuturor unitarianilor. După ce s-a întors de la dezbaterile teologice de la Gyulafehérvár [Alba Iulia] la credincioșii săi, poporul, înflăcărat de dubla sa victorie, i-a ieșit în cale și l-a primit cu strigăte de bucurie. La rugămintele lor, la colțul străzii Torda [Turda] cu Belközéputca [strada de Mijloc], unde s-a întâlnit cu credincioșii, el le-a adresat, de pe un bolovan rotund, un discurs despre Dumnezeu cel Unic cu o asemenea elocință, încât, convinsă de principiile sale, mulțimea, în rândul căreia se afla și bătrânul Heltai, l-a purtat pe umeri în biserica cea mare din piață și întregul oraș s-a convertit la religia unitariană” (Jakab 1879: 83).

Asociația Dávid Ferenc, care purta numele reformatorului, a fost înființată în anul 1885.

191 „La ședința prezbiterială din data de 3 februarie 1884, pastorul Péterfi Dénes a anunțat faptul că «o anumită persoană i-a predat o sumă de bani cu specificarea ca aceasta să fie folosită într-un scop liber ales». Parohul a propus ca suma de bani să fie cheltuită pe o placă din marmură, care să fie aplicată pe «piatra rotundă» și a cărei inscripție să arate «ce fel de amintire aleasă se leagă de această piatră.» (Rezi 1979: 168)

1568, după întoarcerea sa de la adunarea bisericească de la Gyulafehérvár [Alba Iulia], discursul în urma căruia întregul Cluj s-a convertit la religia unitariană. 1884” [263]. În secolul XX modalitățile de folosire a formelor expuse ale memoriei au început să fie reglementate: „în anul 1910, Consiliul Bisericesc a cerut eparhiei clujene «să strămute piatra memorială a lui Dávid Ferenc într-un loc mai vizibil». Acest apel a fost formulat în contextul aniversării a 400 de ani de la nașterea lui Dávid Ferenc” (Rezi 1979: 168).¹⁹²

(Cercetările ulterioare aruncă lumină asupra unui mod specific de formare a memoriei. Potrivit lui Kovács Sándor, anul inițial al inscripției nu a fost 1568, ci 1566 – referindu-se la Sinodul de la Alba Iulia/Gyulafehérvár –, este posibil ca literele să fi fost regravate cu ocazia auririi inscripției în anul 1910, atunci a apărut anul Edictului de la Turda asupra libertății religioase – Kovács S. 2017: 71–72, 2018: 166–167.)

Busturile și statuile unor personalități importante • Bustul contelui Széchenyi István, politician și scriitor, a fost instalat în anul 1867 în piața care îi purta numele [249]. Bustul directorului de teatru baronul Gyulai Ferenc, realizat din donații publice, a fost amplasat într-o nișă dinspre stradă a teatrului permanent, în același an [256]. Bustul lui Petőfi Sándor a fost cumpărat din donații publice pentru Societatea Muzeului Ardelean (Edélyi Múzeum-Egylet) (1878) [257]. Amintirea contelui Mikó Imre a fost comemorată mai întâi în Grădina Muzeului, în anul 1882, iar ulterior (1889) în propria sa grădină, căreia i-a fost dat mai târziu numele său (Mikó kert/Grădina Mikó). Inscripția de pe bust aprecia meritele savantului și fondatorului de instituție: „Ridicat întru glorioasa amintire a contelui Mikó Imre de Hídvég [Hăghig], fondatorul Societății Muzeului, patron generos și cultivator zelos al științei naționale” [275].

Bustul savantului Brassai Sámuel și cel al politicianului Berde Mózes, care și-a lăsat întreaga avere bisericii, făcând posibilă construirea școlii, au fost inaugurate în spațiul Colegiului Unitarian, împreună cu clădirea [307–308].¹⁹³ În data de 2 decembrie 1907, în fața Sanatoriului Crucii Roșii „Erzsébet-Mária” a fost ridicat bustul contesei Nemes Ilona, soția contelui Schweinitz Gyula, susținătoarea institutului [342], iar în anul 1908 (încă în timpul vieții sale), bustul lui Brandt József, profesor de medicină, fondatorul institutului [343]. Bustul profesorului de medicină internă fondator de școală Purjesz Zsigmond a fost dezvelit în curtea Clinicii de Medicină Internă în anul 1912, încă în timpul vieții medicului [350].

Clădirea Teatrului Național a fost predată în anul 1906. Pe fațada clădirii au fost instalate statuile lui Jósika Miklós [339] și Wesselényi Miklós [340], iar în interior, busturile actorilor Kótsi Patkó János și E. Kovács Gyula. Cele din urmă au fost donate de directorul teatrului Janovics Jenő, inscripțiile de pe statui reamintind și acest fapt: „În memoria lui Kótsi Patkó János, primul director de teatru din Transilvania, din partea lui Janovics Jenő, primul director al acestui teatru, cu pietate recunoscătoare ” [337],

¹⁹² În iulie 1922 piatra a fost amplasată în foaietul bisericii (cf. Gaal Gy 1995: 44).

¹⁹³ S-a mai vorbit și despre alte statui care ar fi urmat să fie amplasate în clădirea Colegiului Unitarian: „[în anul 1900] Pákei a adus în discuție faptul că a proiectat nișe pentru statui pe fațada clădirii și că cere să fie numite șase personalități unitariene care să primească statui. Boros György a fost însărcinat să facă propuneri în acest sens. Personalitățile considerate demne de nișele fațadei au fost János Zsigmond, Dávid Ferenc, Augusztinovics Pál, P. Horváth Ferenc, Szentábrahádi Lombard Mihály și Brassai Sámuel. Ar fi urmat să fie amplasate și 15 reliefuri în sala festivă, referitor la care s-au făcut, de asemenea, propuneri și s-a luat hotărârea ca bustul lui Berde Mózes să fie ridicat în foaietul clădirii” (Gaal. Gy. 2001g: 197).

respectiv „Lui E. Kovács Gyula, mândra coloană a vechiului teatru, din partea lui Janovics Jenő, primul director al noului teatru, cu pietate recunoscătoare” [338].

Plăcile comemorative în amintirea unor personalități importante • Casele natale și clădirile în care au locuit unii creatori ai culturii maghiare au fost marcate cu plăci comemorative ca locuri de naștere ale culturii și științei. Placa memorială de pe casa natală a istoricului Szilágyi Sándor a fost instalată din donații publice în anul 1900 [302]. Placa memorială a lui Erdélyi Indali Péter, „autor strălucit în domeniul pedagogiei”, și a fiul său, Indali Gyula, „poetul cu sufletul de foc”, datează din anul 1902 [316]. Cu prilejul centenarului nașterii sale, lui Bolyai János i-a fost dedicată o placă memorială cu următoarea inscripție: „Aici s-a născut, în data de 15 decembrie 1802, Bolyai János de Bolya [Buia], Euclidul maghiar, fiul lui Bolyai Farkas de Bolya [Buia], autorul cu gândire profundă al lucrării *Tentamen*, în amintirea nașterii căruia Facultatea de Matematică și Științele Naturii a Universității «Ferenc József» a amplasat această piatră” (1903) [323].¹⁹⁴ A fost marcată cu o placă memorială și clădirea în care Debreczeni Márton, „marele miner și autor al epopeii *A kióvi csata [Bătălia de la Kióv]*”, a creat ultimele sale opere (1910) [346], respectiv casa în care Kőváry László „a trăit și a scris istoria Transilvaniei și a Ungariei” (1918) [353].

La începutul secolului XX, în sala festivă a Colegiului Unitarian au fost comemorate, prin instalarea unor portrete în relief, 15 personalități importante ale congregației unitariene: reformatorul Dávid Ferenc, principele János Zsigmond, episcopii Szentábrahám Lombard Mihály, Székely Sándor, Lázár István, Ferenc József, Kriza János, Körmöczi János, călătorul și promotor cultural Bölöni Farkas Sándor, donatorii fondatori Augusztinoyics Pál și M. Koncz János, curatorii principali Petrichevich Horváth Ferenc, Daniel Elek, Káli Nagy Elek, respectiv profesorul de teologie Mikó Lőrinc.

În aprecierea posterității, unele locuri au devenit importante ca locații ale unor evenimente semnificative sau în calitatea de spații de atracție pentru călători. Pe parcursul călătoriei lor în Transilvania din anul 1847, Petőfi Sándor și soția lui s-au oprit și la Cluj. În cinstea evenimentului a fost inaugurată o placă memorială instalată pe fațada Hotelului Biasini în anul 1897 [291]. Amintirea vizitei lui Vörösmarty Mihály și Deák Ferenc din anul 1845 și a evenimentului primirii lor¹⁹⁵ a fost expusă în anul 1903: „Din balconul acestei case au vorbit tineretului care își prezenta omagiile printr-o defilare cu făclii Deák Ferenc și Vörösmarty Mihály, în data de 16 mai 1845” [324].

De asemenea, sacrificiul financiar în beneficiul comunității și jertfa de sine în numele unor valori sociale și politice (libertate și independență) au fost apreciate de contemporani, de regulă, prin gestul actelor comemorative publice. Astfel, în 1897, în clădirea școlii respective, a fost amplasată o placă memorială dedicată lui Bulbuk Emánuel, „cetățean al Clujului, care a lăsat celor două școli clujene de băieți 60 000 de coroane ca donație” [290]. Actrița Bulyovszky Lilla „a lăsat 12 000 de coroane ca donație pentru șase orfani” din Orfelinatul de Fete „Mária-Valéria” [328]. Placa memorială a contelui Wass Albert de Czege [Țaga], „care, mânat de dragostea sa pentru libertate, a abandonat studiile superioare de la Paris și a plecat la Transvaal pentru a sprijini

194 „Strada a fost denumită după cei doi Bolyai probabil în anul 1903, la dezvelirea plăcii comemorative ridicate la centenarul nașterii lui Bolyai János [cf. *Magyar Polgár*, Anul I (1903), Nr. 15–16.” (Szabó T. A. 1946: 110).

195 Pentru descrierea evenimentului din anul 1845, vezi Papp 1872.

războiul pentru independență al burilor, unde a căzut în data de 14 mai 1902, în al 20-lea an al vieții sale care îndreptătea cele mai frumoase speranțe”, a fost amplasată în clădirea Bisericii Reformate [325].

După cum se pare, începând din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în urma profesionalizării generale a diferitelor ocupații, a avut loc construcția socială a figurilor și a rolurilor de artist și literat. Amintirea acestor personalități a îndreptat atenția asupra celebrităților locale relevante și în plan național.

Memoria evenimentelor

Revoluția și lupta pentru independență din 1848–1849

Am să analizez separat modul în care memoria Revoluției și a luptei pentru independență din 1848–1849 a fost creată și utilizată. Consider însă important să prezint și aici, pe scurt, actele de constituire a memoriei din epoca respectivă.

În perioada dintre anii 1849 și 1867, comemorarea publică a evenimentelor nu a fost posibilă din cauza regimului autoritar și a represaliilor. Independența (politică) garantată de Compromisul din anul 1867 a permis însă cultivarea memoriei războiului anterior purtat cu actualul stat partener. În Cluj monumentele comemorative au fost instalate la locul evenimentelor, respectiv asociate cu personalitățile legate de oraș.

În anul 1869 ofițerului de honvezi Tamás András, executat la Cluj, i-a fost ridicată o coloană memorială în Cimitirul Házsongárd [251]. Monumentul inaugurat la locul execuției, pe hotarul orașului, în anul 1896, a comemorat amintirea a doi ofițeri honvezi, Tamás András și Sándor László [289]. Cu ocazia aniversării a 50 de ani de la proclamarea unirii Transilvaniei cu Ungaria de către Dieta de la Cluj, respectiv de la intrarea victorioasă a generalului Bem József (József Bem) și de la șederea sa în oraș, locațiile respective au fost marcate cu plăci comemorative în anul 1898 [293, 295].

Evenimentele comunității locale

Centenarul teatrului maghiar din Transilvania a fost sărbătorit de către oraș printr-o festivitate de anvergură. În vederea organizării memoriei evenimentului și a festivității propriu-zise a fost format un comitet special. În cadrul programului a fost marcat cu o placă memorială locul primei reprezentații teatrale în limba maghiară: „În această casă și-a început reprezentațiile artistice Erdélyi Magyar Nemes Színjárszó Társaság [Nobila Societate Ardeleană Teatrală Maghiară], în data de 11 noiembrie 1792, «întru gloria limbii noastre și sporirea simțirii naționale curate». Această placă a fost amplasată aici de comisia de organizare a centenarului în data de 11 noiembrie 1892” [284].

Noul altar al Bisericii „Sfântul Mihail”, cu statuia Sfintei Fecioare Maria de la Lourdes, a fost realizat în anul 1897. Evenimentul s-a suprapus festivităților organizate cu prilejul aniversării a o mie de ani de la înființarea statului maghiar (Mileniul), astfel încât s-a dorit ca pe statuie să existe și o inscripție care să trimită la mileniul maghiar. Consilierul bisericesc Tamási Sándor a trimis protopopului Biró Béla următoarea pro-

punere pentru textul comemorativ: „Aceasta este imaginea Sfintei Fecioare alese de Dumnezeu din neamul regal al lui David./ Credinciosule, amintește-ți de cele prorocite de Maiestatea Divină din ceruri prin gura profetului Isaia./ La împlinirea timpului, a apărut o Fecioară fără de prihană, care să nască copil, a născut și a rămas așa cum a fost (adică fecioară)./ Credincioșii numesc aceasta concepție fără de păcat, ceea ce încuviințează și Biserica însăși./ Ea și-a făcut apariția în timpurile noastre la Lourdes, în Franța, confirmând adevărul acestei credințe./ Ridicată de cetățenii credincioși pentru ca această figură umană (Statuia) să aniverseze vârsta de o mie de ani a națiunii maghiare”¹⁹⁶ [292].

Turnarea din nou a statuii ecvestre a Sfântului Gheorghe este legată probabil de pretenția creării unei arte naționale, respectiv de intenția sporirii prestigiului local. Opiniile contemporane referitoare la autorii statuii și la naționalitatea acestora au fost împărțite la nivel european; spre exemplu, la Berlin, copia statuii figura printre operele nemțești.¹⁹⁷ Statuia originală fusese realizată în anul 1373 la Praga de sculptori maghiari. În anul 1904 orașul a comandat o copie a statuii, realizată cu sprijinul financiar al guvernului [331].¹⁹⁸ Locul în care a fost ridicată statuia a fost denumit după statuie: Szent György tér (Piața Sfântul Gheorghe).

La războiul mondial în curs de desfășurare nu trimite, la nivel public, decât un singur monument comemorativ, statuia din lemn a Străjerului Carpaților, prezentată mai sus [352].

Realizatorii și supraveghetorii memoriei

În urma procesului de îmburghezire și de diferențiere socială care a avut loc în epoca reformelor, au început să apară și la Cluj diferite organizații, asociații și instituții. Acestea au încercat să atragă atenția asupra lor inclusiv prin modul în care au organizat diferite acte de comemorare în spațiul public. Tema aleasă pentru comemorare (eveniment, personalitate istorică) a îndeplinit un rol important în identificarea de sine și în autoreprezentarea organizației respective. Organizațiile cu pricina s-au delimitat de populația omogenă și de alte instituții prin temele și modalitățile actelor comemorative realizate. Expunerea memoriei trecutului național sau local a fost asociată astfel unor grupuri bine delimitate sau chiar și unor persoane concrete.

Cu alte cuvinte, inclusiv posteritatea și-a revendicat propriul loc în istoria unor spații publice, ca urmare a pretenției sale de autoreprezentare. Astfel, pe plăcile și pe monumentele comemorative regăsim ambele lumi, atât pe cea a răposaților, cât și pe cea a comemoratorilor. După cum am mai văzut, pe de o parte, „în dimensiunea prospectivă este vorba de aspectul *prestației* și al «*fama*», de căile și formele prin care cineva caută să devină de neuitat și să se bucure de faimă” (J. Assmann 2003: 61), aspecte vehiculate tocmai de actele comemorative realizate de dragul prezentului și în vede-

196 Scrisoarea se găsește în arhivele Parohiei Romano-Catolice „Sfântul Mihail”. Publicată de Sas 2009: 261.

197 Pe baza experiențelor de la Berlin și de la Praga ale lui Gyalui Farkas (cf. *Kolozsvár*, Anul IX, Nr. 175, 4 august 1897, 1–2).

198 Circumstanțele realizării statuii și festivitatea de inaugurare au fost descrise în *Emlékkönyv...* 1906: 190–201.

rea viitorului, asociate cu trecutul și cu personalitățile din trecut. Pe de altă parte, în planul reamintirii, „în dimensiunea retrospectivă este vorba de aspectul *pietății*, de căi și forme prin care cineva contribuie la eternizarea cuiva” (J. Assmann 2003: 62). Așadar actele de comemorare s-au adresat în primul rând prezentului, dar au onorat și trecutul. Actul amintirii a încorporat atât un aspect *prospectiv*, cât și unul *retrospectiv*: pe lângă strălucirea, realizările și meritele trecutului, plăcile și monumentele comemorative au afișat inclusiv respectul și pietatea manifestate din partea prezentului față de trecut. În acest fel, inclusiv prezentul comemorator s-a imortalizat în actul comemorării.

Bustul directorului de teatru Gyulai Ferenc [256], plăcile comemorative ale autorului Erdélyi Indali Péter și ale poetului Indali Gyula [316], statuia ecvestră a regelui Matia [317] și cea a Sfântului Gheorghe [331], precum și renovarea Coloanei Memoriale a lui Rákóczi (1891) [243] au fost realizate, toate, din donații publice.

Textul plăcii memoriale de pe casa natală a regelui Matia, ridicată din donația regelui Francisc Iosif, se încheie, de asemenea, prin câteva rânduri referitoare la prezentul comemorator din anul 1889: „Vestitoare a pioșeniei și a stimei, această placă comemorativă a fost amplasată de orașul liber regal al Clujului pe casa natală a celui mai mare fiu al său” [276].

Comemorări ale instituțiilor de învățământ • Filantropul Bulbuk Emánuel a fost comemorată de Seminarul „Báthory-Apor” [290]. Clădirea care l-a găzduit pe Petőfi Sándor, Hotelul Biasini, a fost marcată cu o placă memorială de Școala Superioară de Fete din Cluj [291], iar busturile lui Brassai Sámuel și Berde Mózes [307–308] au fost ridicate de Colegiul Unitarian. Un grup mai restrâns de tineri a fost și cel care a aniversat proclamarea unirii Transilvaniei cu Ungaria de către Dieta de la Cluj: „Placa memorială a fost ridicată de tineretul universitar cu prilejul aniversării unei jumătăți de secol de la eveniment, în data de 30 mai 1898” [293]. De asemenea, Universitatea a ridicat și bustul regelui Francisc Iosif, al cărui nume îl purta [296], și l-a comemorat pe matematicianul Bolyai János, „în memoria nașterii căruia Facultatea de Matematică și Științele Naturii a Universității «Ferenc József» a amplasat această piatră” [323]. Bustul profesorului de medicină Purjesz Zsigmond [350] a fost ridicat de Clinica de Medicină Internă.

Comemorări ale unor societăți și asociații • Ridicarea coloanei memoriale a lui Mikó Imre a fost sprijinită financiar „de Societatea Muzeului recunoscătoare” [275]. Dintre participanții la lupta pentru independență, monumentul comemorativ ale locotenent-colonelului Tamás András și cel al maiorului Sándor László au fost ridicate de oraș, respectiv de Asociația Honvezilor din Csíkszék [Scaunul Ciuc], „cu contribuția mai multor cetățeni clujeni entuziaști” [251, 289]. Locul în care și-au ținut discursurile Deák Ferenc și Vörösmarty Mihály a fost „marcat cu pietate de Societatea Literară din Transilvania” [324]. Amintirea donatorului Dov Segal a fost cultivată de Chevra-Kadisha (Asociația Sfântă) [288]. Începuturile teatrului clujean în anul 1792 au fost marcate cu o placă memorială „de comisia organizatoare a centenarului în data de 11 noiembrie 1892, din donația nobilă a proprietarei casei, soția baronului Horváth Ödön, conțesa Rhédey Johanna” [284].

Comemorări sprijinite de persoane particulare, donații • Contele Esterházy Kálmán, comite suprem, a inițiat plantarea arborilor memoriali ai cuplului imperial [258], iar contele Bánffy György a lăsat în urmă și amintirea propriei persoane cu prilejul

vizitei suveranilor [270]. Cinstirea pietrei și a amintirii lui Dávid Ferenc a fost inițiată de o persoană privată [263]. Realizarea statuii reginei Elisabeta a fost sprijinită financiar de soția lui Bölöny Józsefné [303], iar ridicarea monumentului Străjerului Carpaților (Kárpátok Őre), de către latifundiarul Lyka Döme [352]. Placa memorială de pe casa natală a principelui Ștefan Bocskai „a fost ridicată de familia Reményik” [336]. Casa în care a locuit istoricul Kőváry László a fost marcată cu o placă de familia sa [353]. Monumentele comemorative ale lui Kótsi Patkó János și E. Kovács Gyula [337–338] au fost ridicate de directorul de teatru Janovics Jenő.

Sinteză

Începând din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, conținutul național și reprezentarea trecutului maghiar pe diferite paliere ale spațiului public și în diferite foruri publice devin tot mai caracteristice actelor comemorative.

Monumentele, statuile și plăcile comemorative ridicate în această epocă oferă reprezentări ale personajelor și evenimentelor istoriei naționale și ale personalităților din domeniul științelor (literatură, istorie) și artei naționale (teatru). Aceste evenimente și personalități sunt legate de locul geografic (prin nașterea, activitatea sau afinitatea lor cu orașul), astfel încât transpunerea în spațiu a memoriei constituie, în cazul respectiv, o formulare a orizontului și a memoriei locale față de – sau pe lângă – cea națională. Activitatea de producție intensă a memoriei locale s-a suprapus în timp cu nașterea literaturii de istorie locală și cu emanciparea acesteia față de istoria țării.

Alături de contextul local și de cel național, pe parcursul realizării actelor comemorative se remarcă și dualitatea între năzuințele imperiale și cele naționale. Confederația dualistă clădită pe înțelegerea din 1867 între Casa de Habsburg (Francisc Iosif I) și conducătorii politici maghiari nu a reușit să aplaneze în totalitate conflictele precedente, care au angajat mase largi ale populației. Expunerea memoriei revoluționare și a luptei pentru independență poate fi interpretată tocmai ca o modalitate de soluționare a unei traume care a părut a fi imposibil de soluționat. Societatea maghiară a avut astfel posibilitatea de a primi satisfacție prin actele de pietate publice și prin cultivarea memoriei.

Pe lângă construcția publică a memoriei evenimentelor din anii 1848–1849, au existat însă și alte evenimente care au îndreptat atenția asupra trecutului apropiat și au menținut la suprafață conflictul austro-ungar. Conducătorul austriac al lucrărilor de construcție (Bohn Lajos) s-a împotrivit instalării pe fațada noului teatru a statuii lui Wesselényi Miklós, considerat rebel și reprezentat în portul tradițional maghiar de sărbătoare (*díszmagyar*) [334]. Poziția sa a fost sprijinită de baronul Feilitzsch Arthur, învins în alegeri de un urmaș al lui Wesselényi (cf. Janovics 2001: 29–30). Disputa în jurul statuii s-a extins pe plan național. În sfârșit, planul original a fost realizat sub presiunea opiniei publice.

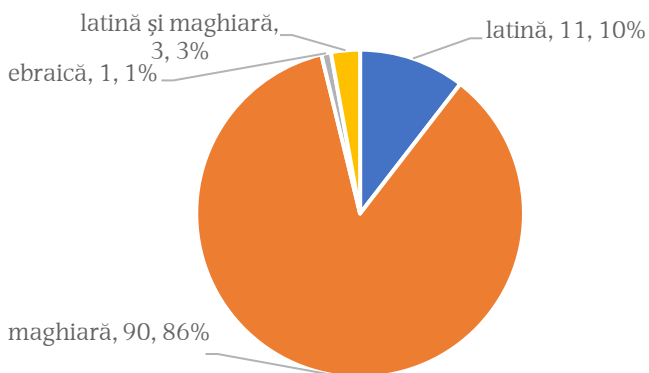
Memoria reginei Elisabeta a compensat oarecum antipatia față de Casa de Habsburg. Susținerea manifestată față de persoana sa a provenit din faptul că regina a intrat în conștiința publică prin dragostea purtată maghiarilor, care a sprijinit și a facilitat Compromisul Austro-Ungar.

Aniversarea a o mie de ani de la descălecatul ungarilor a fost sărbătorită în întreaga țară, festivitățile milenare din anul 1896 fiind incluse chiar și în lege (Legea VII–VIII din anul 1896). Ridicarea de monumente, organizarea de comemorări și expoziții etc. nu au reprezentat doar o chestiune internă, ci au servit și direcția țării partenere și a țărilor vecine, prezentării trecutului, culturii și științei naționale maghiare. Clujul a participat la aceste festivități prin ridicarea statuii regelui Matia și a implicat în desfășurarea programului de evenimente până și casa suverană: Francisc Iosif a participat printr-un reprezentant regal la așezarea pietrei de temelie (1896), arhiducele Joseph a dezvelit grupul statuar (1902).¹⁹⁹

Actele comemorative pe care le-am analizat ca fiind cele mai importante au fost completate de alte gesturi și figuri comemorative. Cunoașterea publică și memoria personalităților și a evenimentelor au fost sprijinite și de denumirea unor străzi și piețe publice în amintirea acestora. O parte din instalările de statui și de plăci au fost asociate cu astfel de numiri de străzi și de piețe, precum în cazul străzilor Erzsébet (Elisabeta), Bolyai, Unió (Uniunii/Unirii), Wesselényi, Petőfi, Berde și Brassai, respectiv al piețelor Szent György (Sfântul Gheorghe), Karolina (Carolina) și Mátyás király (Regele Matia).

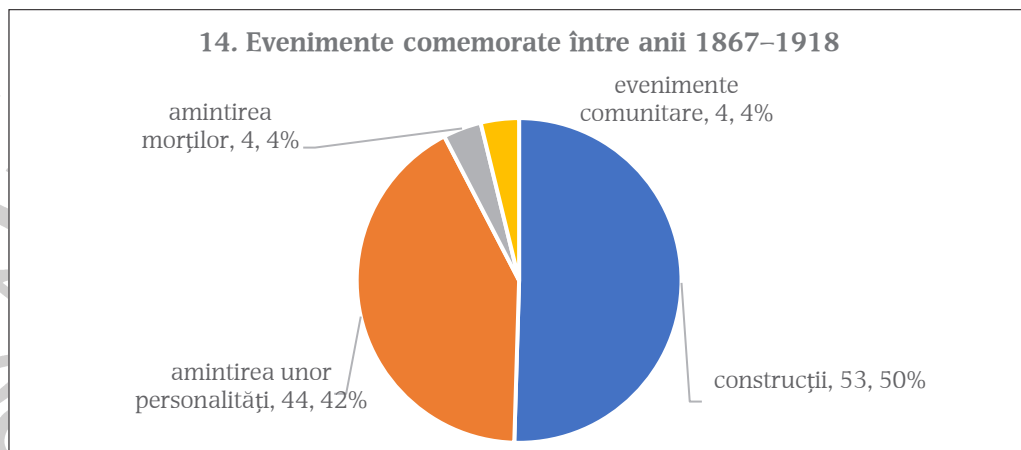
Limba comemorărilor • Cele 105 monumente comemorative identificate de mine în epoca studiată au fost prevăzute cu inscripții în limba maghiară în 90 de cazuri (86%), în limba latină în 11 cazuri (10%), bilingve, latine și maghiare, în 3 cazuri (3%) și în limba ebraică într-un singur caz (1%). Cu alte cuvinte, în epoca respectivă, limba maghiară națională a devenit dominantă în spațiul public. Limba latină a pierdut din importanță și s-a păstrat numai în cazul comemorărilor bisericești, în cadrul unor datări (inscripții de pe altare și statui, referitoare la lucrări de renovare și de construcție) și pe monumentele dedicate celor care cultivau științele. (În aceeași categorie se includ și două monumente mutate de la locul lor original și reinstalate altundeva.)

13. Limba comemorărilor între anii 1867–1918

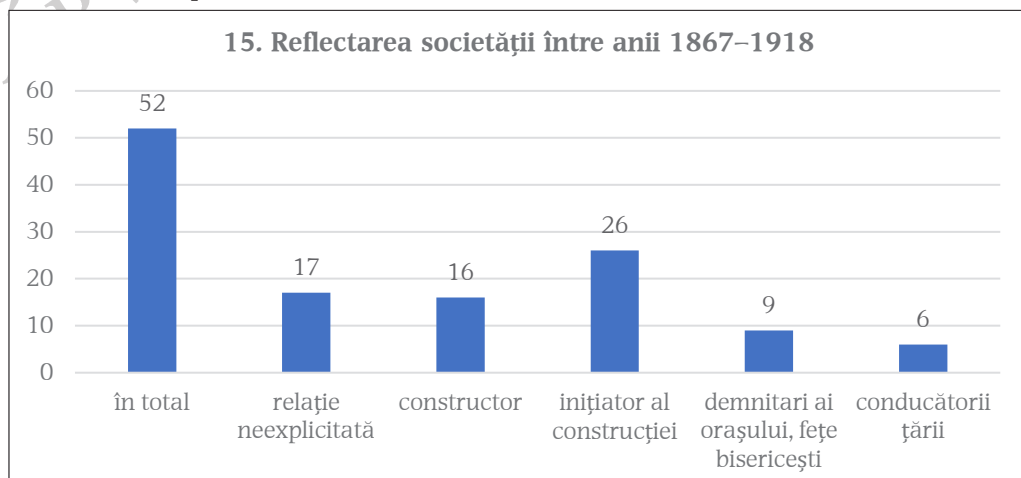

¹⁹⁹ Începând din data de 2 mai 1896, deschiderea anului milenar, și până la încheierea festivităților, în 3 noiembrie, membrii casei suverane au inaugurat clădiri publice, expoziții, monumente etc. în diferite părți ale Ungariei. Prezentarea actelor comemorative milenare: Kóváry 1897: 124–171.

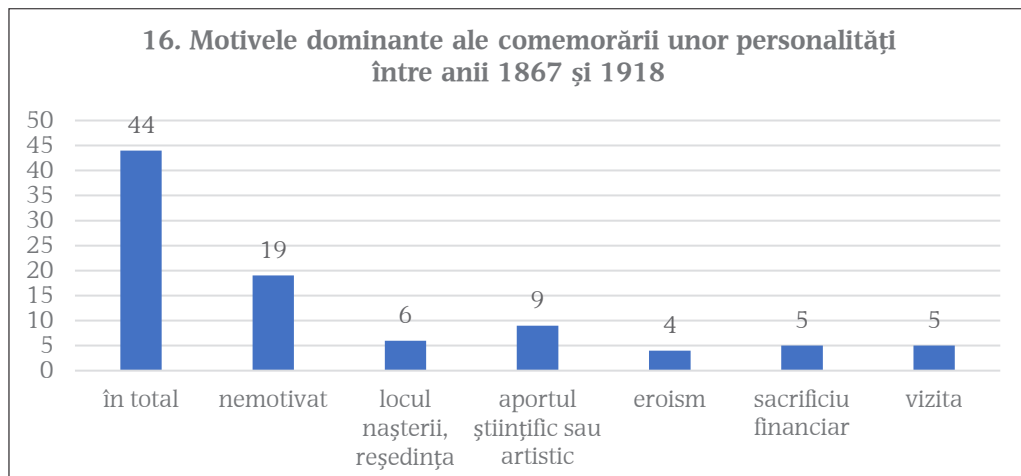
Comemorarea evenimentelor • Motivele principale întâlnite sunt următoarele: 1. reprezentarea orașului aflat în proces de extindere (istoria construcțiilor), 2. amintirea morților (epitafuri), 3. evenimente din viața orașului sau asociate cu orașul (cultul unor personalități și reprezentarea evenimentelor din viața comunității). În prima categorie se includ 53 de acte comemorative (50%), în a doua categorie 4 (4%), în cea de a treia, în total, 48 (46%). Dintre motive, domină 1 și 3 (în cazul celui de-al treilea motiv, actele comemorative legate de anumite personalități sunt preponderente). Pe aceste baze se poate constata că lucrările de construcție (realizarea unor construcții publice ale orașului) și realizările individuale (activitatea științifică sau artistică, actele eroice) au fost cele mai apreciate în epoca studiată.

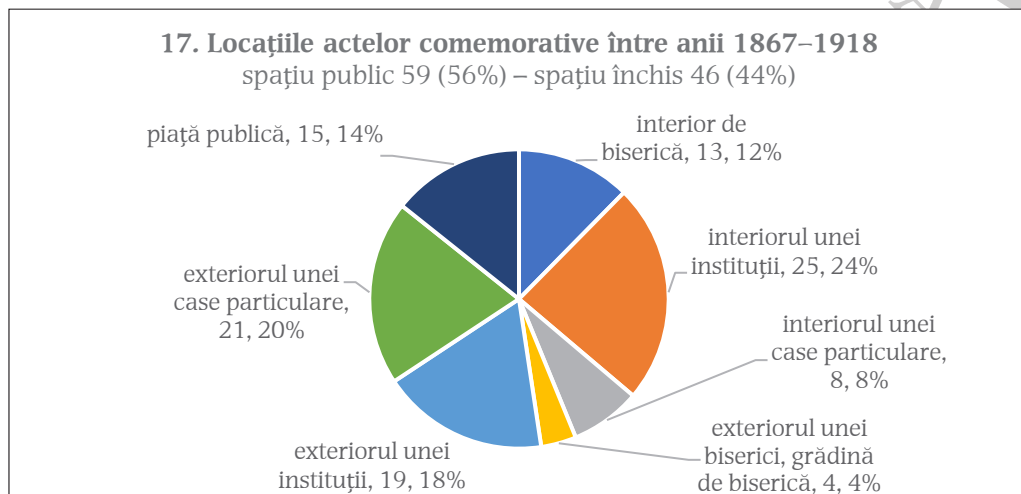
Reflectarea societății • Din totalul de 104 inscripții, 52 se referă la lucrări de construcție, dintre care 17 nu conțin motive care să trimită la societate. În 35 de cazuri avem astfel de trimiteri la societate, în următoarea distribuție numerică: constructori (16), inițiatorii unor lucrări de construcție (26), marii demnitari și liderii bisericești ai orașului (9), respectiv conducătorii țării (9).

Amintirea personalităților • Dintre cele 105 acte comemorative, 44 au servit comemorării și immortalizării unor personalități. O parte dintre aceste comemorări sunt nemotivate (19), cu alte cuvinte, nu conțin textual motivarea actului comemorativ. Motivele dominante din 25 de texte sunt locul nașterii sau reședința personalității comemorate (6), aportul științific sau artistic al acesteia (9), eroismul său (4), sacrificiul financiar (5), vizita (5).

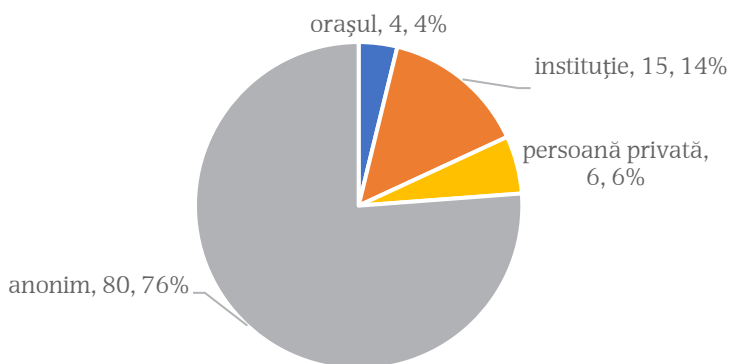

Locațiile actelor comemorative • În ceea ce privește locul comemorării, cele 105 cazuri se împart între spațiile închise (46, 44%) și cele publice (59, 56%). Spațiile închise includ interioarele de biserică (13; 12%), instituțiile oficiale, clădirile publice (25; 24%) și casele private (interiorul clădirii, curte) (8; 8%). Din categoria spațiilor publice fac parte pereții exteriori ai bisericilor (4; 4%), fațadele instituțiilor oficiale și ale clădirilor publice (19; 18%), respectiv fațadele caselor particulare (21; 20%), precum și piețele publice (15; 14%). Din aceste date reiese că monumentele comemorative ocupă și în această epocă, în cea mai mare parte, spațiile publice.

Inițiatorii actelor comemorative • În funcție de paternitatea textelor, inscripțiile comemorative se împart în trei categorii: cele comandate de comunitatea orașului (4; 4%), de o anumită instituție (15; 14%) sau de o persoană privată (6; 6%). Categoria suplimentară a inscripțiilor anonime (80; 76%) se constituie din cele solicitate, de asemenea, de orașul însuși (12; 11%), de biserică și/sau de unele școli (30; 29%), de diferite instituții culturale (5; 5%), de spitale (4; 4%), de bresle și întreprinderi (4; 4%) și de persoane particulare (25; 24%). Din totalizarea numărului comemoratorilor identificați și al celor anonimi reiese faptul că grupul mai numeros se constituie din comunitatea și instituțiile orașului.

18. Inițiatorii actelor comemorative între anii 1867–1918

Pe baza caracteristicilor formale ale obiectelor comemorative se constată faptul că persoana inițiatorului și cea a realizatorului lucrării diferă și în această epocă. Realizatorii obiectelor comemorative sunt specialiști (constructori, cioplitori în piatră) sau artiști (sculptori). În câteva cazuri inscripțiile precizează și numele realizatorilor plăcilor comemorative și ale statuilor, chiar dacă numele acestora sunt plasate în locuri mai puțin vizibile (spre exemplu, inscripțiile [307, 317, 337–338]).

Circumstanțele realizării actelor comemorative se caracterizează prin pregătirile mai îndelungate, implicarea unor segmente mai largi ale populației (pe parcursul colectării de donații sau al realizării obiectului memorial) și publicitatea mediatică pronunțată. Dezvelirea plăcilor comemorative și a statuilor a reprezentat fie un eveniment în sine (în privința obiectelor memoriale care păstrează amintirea respectivă), fie monumentul comemorativ a fost ridicat cu prilejul predării unor clădiri, instituții, piețe, respectiv cu ocazia dării acestora în folosință (acest lucru este valabil în special pentru plăcile comemorative ale unor lucrări de construcție și pentru statuile unor personalități ale căror nume au fost adoptate de diferite instituții). În ambele cazuri putem vorbi despre festivizarea evenimentelor de constituire a memoriei.

Posteritatea semnelor comemorative • În epoca studiată, pe parcursul amenajării noii piețe centrale (în anul 1899), poarta ridicată *ex-voto* în 1747 [158] a fost mutată în fața Bisericii „Sfinții Petru și Pavel”, construite recent [299], iar coloana ridicată în cin-

stea împăratului, Ștatuă [222], a fost mutată în piața din apropiere, denumită cu acest prilej Karolina tér (Piața Carolina) [298].

În capitolul următor voi trece în revistă și suprimarea memoriei expuse în epoca prezentată.

